

השימוש בכוח ביישוב היהודי בתקופת המרד הערבי

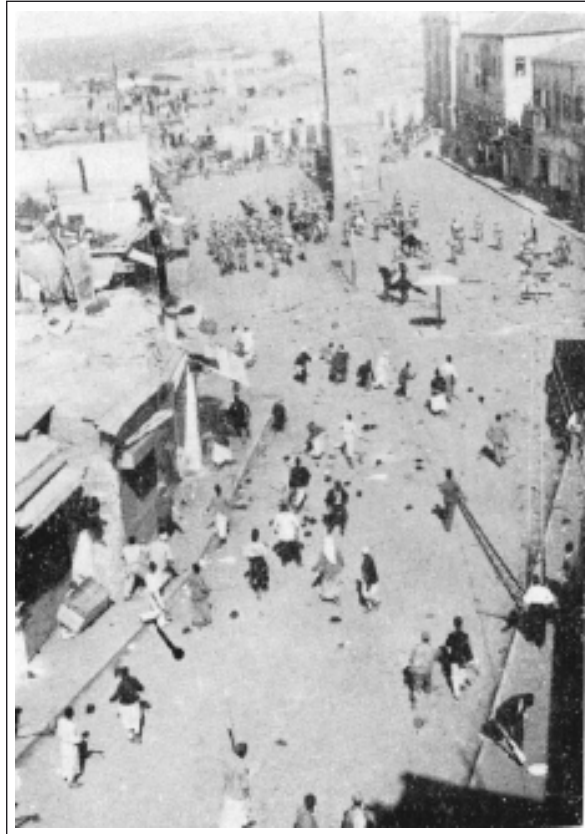
המחלוקת בין תנועת העבודה ובין התנועה
הרוויזיוניסטית (1936–1939) *

עמרי שפר רביב

המרד הערבי בשנים 1936–1939 היה מעשה ההתנגדות הלאומית הפלסטינית הגדול והממושך ביותר נגד השלטון הקולוניאלי הבריטי ונגד היישוב היהודי. לפני היישוב היהודי ניצבה הדילמה כיצד לנהוג אל מול פרץ האלימות הערבית. תנועת העבודה, שהחזיקה בעמדת ההנהגה, דגלה בהרגעת הרוחות כדי לא לפגוע בהמשך הגירת היהודים לארץ ישראל. התנועה הרוויזיוניסטית האופוזיציונית דגלה בשימוש בכוח כאמצעי למימוש הלאומיות היהודית. הגישות השונות הובילו לצורות פעולה שונות ולוויכוח עיקש בין התנועות. ניתוח של ויכוח זה מעלה את השונה ואת הדומה בין שתי התנועות ביחסן למושג הכוח.

ב־16 באפריל 1936 נורו למוות שני יהודים אשר נסעו ברכבם על יד טול כרם. למחרת נערכה הפגנה בתל אביב, שאורגנה בידי התנועה הרוויזיוניסטית, ובמהלכה הוכו ערבים עוברי אורח והותקפו שוטרים בריטים. באותו יום יצאו שני חברי המחתרת 'ארגון ב', חברי

* המאמר מבוסס על עבודת סמינר בקורס 'פטריוטיזם ובגידה: לאומיות באירופה ובמזרח התיכון' באוניברסיטה העברית, בהנחיית ד"ר הלל כהן וד"ר מנואלה קונטוני. אני רוצה להודות גם לפרופ' מוטי גולני על הערותיו.

הפגנות וטבח בעוברי אורח יהודים ביפו (19 באפריל 1936)

התנועה הרוויזיוניסטית, לפעולה שמטרתה הייתה לנקום את מות שני היהודים. השניים יצאו באופניים מהעיר תל אביב וחנו סמוך לנחל הירקון באזור פתח תקווה, שם פרצו אל בית ערבי וירו למוות בשניים מיושביו. יומיים לאחר מכן, ב־19 באפריל, נרצחו תשעה יהודים ברחובות יפו בידי המון ערבי חמוש בסכינים ובכלים קהים. הלוויות ההרוגים שנערכו באותו יום התלהטו והפכו להפגנות נגד השלטון הבריטי. המפגינים מחו על תחושת חוסר הביטחון של יהודים בארץ ישראל ועל אולת היד של המשטרה הבריטית. מקצת משתתפי ההפגנות ניסו להכות עוברי אורח ערבים, אולם סדרנים יהודים שעיריית תל אביב הציבה מראש מנעו זאת מהם. ביומיים הבאים תקפו יהודים וערבים אלה את אלה בשכונות התפר שבין יפו לתל אביב. כך החלו אירועי המרד הערבי, אשר נמשכו כמעט שלוש שנים.¹ השינויים הדמוגרפיים בארץ ישראל וההתפשטות הטריטוריאלית של יהודים בה היו

הרקע למרד הערבי. מאז סוף מלחמת העולם הראשונה גדל חלקם היחסי של היהודים בשטחי המנדט. מגמה זו הואצה בשנים 1933–1935 בעקבות התגברות האנטישמיות באירופה. במהלך שנים אלו היגרו יותר ממאה אלף יהודים לארץ ישראל, המיעוט היהודי גדל לכדי שלישי מאוכלוסיית הארץ (400 אלף יהודים לעומת 800 אלף ערבים), והסתמנה האפשרות כי המיעוט יהפוך לרוב בתוך שנים מספר. המוסדות הציוניים, ובייחוד הסוכנות היהודית בראשות דוד בן-גוריון ומשה שרתוק (שרת), דגלו במהפך דמוגרפי מבחינת היחס בין ערבים ליהודים וכיוונו את עיקר מאמציהם לעידוד מגמת ההגירה.²

מנהיגי הערבים הפלסטינים חששו כי מאמצי היישוב היהודי להשגת שינוי דמוגרפי יעמידו אותם בתוך זמן קצר בעמדת מיעוט בארץ.³ לכן, כאשר פרץ המרד, דרש הוועד הערבי העליון מהממשלה הבריטית שתופסק ההגירה היהודית, שתופסק מכירת קרקעות ליהודים ושיתכון מועצה מחוקקת שתורכב בבחירות דמוקרטיות (כלומר יהיה בה רוב ערבי).⁴ בעת המרד תקפו חוליות ערביות יהודים אקראיים, בעיקר על ידי מארבים בדרכים או בשטחים פתוחים, ובמידה פחותה בתוך אזורים עירוניים, כפי שהתרחש ביפו באפריל 1936. ריבוי ההרוגים היהודים יצר לחץ ביישוב להגיב בהפעלת כוח כנגד ערבים. אולם השאלה בדבר הפעלת כוח יצרה מחלוקת חמורה בתוך המחנה הציוני, בין תנועת העבודה לתנועה הרוויזיוניסטית.

במאמר זה אראה כי נוכח האלימות הערבית, העמדה שהציגו מנהיגי תנועת העבודה התמקדה בשני עניינים עיקריים: ההגירה, כסוגיה הראשונה במעלה, וצבירת הכוח, כסוגיה השנייה במעלה. כדי להשיג יעדים אלו הפכה תנועת העבודה את שיתוף הפעולה עם הבריטים לאבן הראשה של תכניותיה הפוליטיות. בעזרת הבריטים, הם שאפו להמשיך את המגמה שתבטיח שינוי דמוגרפי בארץ, לצד חימוש ואימון אלפי יהודים בנשק. מצדה השני של הפוליטיקה הציונית, אראה כי נוכח האלימות הערבית דגלה התנועה הרוויזיוניסטית בראש ובראשונה בצבירת כוח לצורך דיכוי ההתנגדות הערבית. מנהיגי התנועה, זאב ז'בוטינסקי, שאף בתחילה לבנות כוח זה על ידי שיתוף פעולה עם הבריטים. אולם עם התמשכות האירועים האלימים בארץ וחוסר היכולת לממש את חזון 'הגדוד העברי' בצבא הבריטי, עבר הדגש בתנועתו לשימוש מחתרתי באלימות נגד ערבים כדי להכריעם בכוח.

התנועה הרוויזיוניסטית הייתה תנועה קטנה יחסית ואופוזיציונית, ומתוך עמדה זו שאפה להחליף את תנועת העבודה בהנהגת היישוב. שאיפה זו התבטאה באינ-ספור מאמרים ועלוני תעמולה שבאמצעותם ביקשו הרוויזיוניסטים להפנות את דעת הקהל נגד הנהגת היישוב. לעומתה, תנועת העבודה הייתה תנועה גדולה, שמפלגתה הגדולה ביותר, מפא"י, שלטה במוסדות הציוניים החשובים ובהסדרות העובדים. למרות חוזה של מפא"י, מנהיגיה חששו כי המתקפות החריפות מצד הרוויזיוניסטים כנגדה, ובעיקר מעשי האלימות הראוותניים שלהם, יסכנו את שיתוף הפעולה עם הבריטים ויפגעו באהדת דעת הקהל

כלפיה. תחרות פוליטית זו הובילה את שני הצדדים להטחת האשמות קשות אלה באלה. אך כאשר מרחיבים את נקודת המבט ניתן לראות כי למעשה קווי הדמיון בין שתי התנועות היו רבים. שתי התנועות השתייכו למחנה הציוני שדגל בהקמת בית לאומי יהודי בארץ ישראל, ושתייהן לא הכירו בלגיטימיות של הלאומיות הערבית. מרגע שהתנועה הפלסטינית פעלה לחבל בשאיפות הלאומיות של היהודים, תנועת העבודה והתנועה הרוויזיוניסטית כאחת היו מוכנות להפעיל כוח רב כדי לדכא ניסיונות אלו.

א. תנועת העבודה: בין 'הבלגה' לפעולות תגמול

בפרוץ המרד הערבי הביעו ראשי הסוכנות היהודית חשש כי השלטון הבריטי יעדיף להשקיט את הצד הערבי על ידי הפסקת ההגירה היהודית מלעמוד בתווך בין שתי האוכלוסיות. בישיבת הנהלת הסוכנות, כחודש לאחר פרוץ 'המאורעות', הסביר בן-גוריון את הסיבות למרד, ואת הדרך שעל היישוב לנקוט:

מהימים הראשונים של מאורעות יפו היתה ההרגשה שהערבים נכנסו למלחמה פוליטית רצינית משום שהעלייה גדלה בטמפו מהיר, ואם טמפו זה יתמיד תיהפך הארץ לארץ יהודית, וזוהי רק שאלה של עוד שנים אחדות [...] ברור שההכרעה במלחמה זו היא כולה בידי האנגלים, ולכן פנינו צריכים להיות מופנים לחזית זאת.⁵

בדברים אלו ביטא בן-גוריון את העמדה שהמרד מסכן יותר מכול את ההגירה היהודית, שהיא גם הגורם החשוב ביותר לשם השגת המהפך הדמוגרפי הרצוי ליישוב. אפשרות הפסקת ההגירה נראתה לבן-גוריון כאסון פוטנציאלי, שהתממשותו תערער את זכות הקיום של היהודים בארץ ישראל.⁶ בן-גוריון ושאר חברי הנהלת הסוכנות העריכו כי הדרך האפקטיבית להימנע מאסון זה היא הפגנת נאמנות לבריטים. עם זאת הם הוטרדו מכך שלמעשה כל יהודי מבין 400 אלף יהודי היישוב היה יכול להחליט לנהוג באלימות על דעת עצמו. הם הביעו את דאגתם במיוחד בנוגע לגופים שלא סרו למרותם, כגון המחתרת 'ארגון ב', שפרשה בשנת 1931 מההגנה והורכבה מחברי מפלגות ציוניות שונות שהמרכזית בהן הייתה התנועה הרוויזיוניסטית.⁷

כדי למנוע מעשי נקם עצמאיים, פרסמו ראשי היישוב כרוזים, נאומים ופרסומים אשר המשותף להם היה הקריאה להבליג על האלימות הערבית. הם האמינו כי באמצעות ה'הבלגה' היה סיכוי סביר להשקטת האלימות הערבית, וכפועל יוצא מכך גם להסרת הסכנה המרחפת מעל המשך ההגירה היהודית.⁸ כך לדוגמה הסתדרות העובדים פרסמה לחבריה הודעה הקוראת "לא להיגרר אחרי פרובוקציות ולא לתת לפגוע בעוברי דרך שקטים".⁹

ועיתון 'דבר', ביטאונה של תנועת הפועלים, דרש: "אל תגעו לרעה בשום אדם חף מפשע! תישאו את האבל בגבורה! אל פחזות ואל עצבנות!"¹⁰

הקריאה להבליג לוותה, לפחות בשבועות הראשונים, בשכנוע מוחלט של היישוב בצדקת מפעלו הלאומי, במקביל להתכחשות מלאה לקיומה של תנועה לאומית ערבית בארץ ישראל.¹¹ כאשר בעיתון 'דבר' סוקרו אירועי המרד הערבי, הכותבים סימנו במירכאות מושגים כגון 'תנועה לאומית', 'מרד' או 'הוועד הערבי העליון'. תיאור האירועים בעיתון 'דבר' מלמד על פעילותם של "מסיתים" או "משסים" בקרב האוכלוסייה הערבית שעסקו ב"עלילות דם" נגד יהודים. זהותם של אותם מסיתים נשארה מעורפלת. לעתים נרמזו על מעורבותם של גורמים חיצוניים, גורמים דתיים, אפנדים עשירים ואפילו בני נוער בצופים הערבים. הערפול של המונח 'מסיתים' לא מנע רבים מלהשתמש בו, בעיקר בעיתון 'דבר', ומלהטיל על 'מסיתים' אלה את האחריות למעשי הרצח. כאשר תיאר עיתון 'דבר' את מבצעי הפעולות נגד יהודים, כינה אותם בתחילה "פורעים" או "ליסטים" ולאחר מכן "כנופיות". סמנטיקה זו, שרווחה ברבים מהפרסומים הרשמיים ביישוב, התבססה על אמון בצדקת דרכה של התנועה הציונית, שללה את הלגיטימיות של המאבק הערבי, והטילה את מירב האשמה בבעיות הביטחוניות על חוסר תפקודם של הבריטים.¹² הכפירה בלגיטימיות של התנועה הלאומית הערבית, וכן בעצם קיומה של תנועה כזו, התבטאה בנאומו של ברל כצנלסון, מהמנהיגים הבכירים של תנועת העבודה, שאמר בעצרת לכבוד 1 במאי 1936: "הברית של פרוע עם פרוע, הברית של מופתי עם אפנדי, הברית של קנאות מוסלמית עם צעירים בעלי אחוזות היא בשבילם מלחמת חירות, היא בשבילם חזית עממית פרוגרסיבית. היש בעמים, אשר מבניו הגיעו לידי סילוף כזה?"¹³

לעתים אף הוצג המרד הערבי כמאבק בין ציביליזציה מתקדמת לכוחות פראיים. עיתון 'דבר' ציטט את יושב ראש הקונגרס הציוני, ד"ר חיים ויצמן, שתיאר את האירועים כך: "מלחמה ישנה, מלחמת המדבר בתרבות".¹⁴ דימוי הערבים בתור 'רוחות המדבר' חזר על עצמו בנאומים שונים של מנהיגי היישוב. כך למשל ברל כצנלסון תיאר את המאורעות כ"פשיטת המדבר", ואת המאבק היהודי בו כ"מלחמה בין הציביליזציה ובין המדבר".¹⁵ דימויים אלו הציגו מצד אחד אומה מתורבתת ויוצרת ומן הצד האחר אומה פרימיטיבית והורסת. השקפות אלו, שהועלו בעיתון 'דבר' ושנשמעו מפי מנהיגים ציונים בכירים, היו נדבך נוסף בחוסר ההכרה בלגיטימיות של הלאומיות הערבית. הם הדגישו כי לצד היהודי יש מטרה פוליטית ברורה: בניית בית לאומי, ואילו הערבים מונעים על ידי כוחות משסים או פראיים.

ניכר כי מי שטען שאין מניעים לאומיים לאלומות הערבית, טען גם שהאלומות הערבית היא עניין זמני, שיימשך עד שהיישוב היהודי יהיה גדול וחזק דיו כדי שהערבים ילמדו לחיות אתו בדרכי שלום. בן-גוריון למשל אמר: "רק עם גידול כוחנו, עם פריחת הארץ

יבינו הערבים שיש הכרח להפסיק את המלחמה העקרה והמהרסת בכוח הבונה את הארץ".¹⁶ זה היה גם הקו שהוביל עיתון 'דבר'. וכך נכתב בו ביולי 1936:

אנו מבליגים, פירוש הדבר: המשך, וללא דיחוי, של יצירתנו המשקית התרבותית [...] למרות כל העובר עלינו, מקננת בנו ידיעה עמוקה כי שחרורנו האנושי הוא גם פדות לו, לפלח ולעמל הערבי, כי מלחמתנו הלאומית המעמדית בארץ זו, התאבקותנו לישע ולשחרור קוראת דרור גם לו.¹⁷

דברים אלו משקפים את התפיסה העצמית של תנועת העבודה ולפיה התיישבות היהודית אינה הבעיה, כפי שגרסו הערבים, אלא הפתרון לסכסוך האלים. לפי תפיסה זו ההתיישבות היהודית הביאה עמה פיתוח כלכלי שהיטיב עם כל תושבי הארץ, ובטווח הארוך יעדיף הצד הערבי את המשך ההגירה מן האלימות.¹⁸

אולם היה פער בין עולם האידיאלים של תנועת העבודה ובין ההתנגשות שהתרחשה בפועל בין השאיפות הלאומיות של שני העמים. בן-גוריון, שרתוק ואחרים במפא"י הבינו וביטאו זאת בינם ובין עצמם. כאשר חמש מהדמויות הידועות בציבור היהודי (יהודה לייב מאגנס, פנחס רוטנברג, גד פרומקין, משה נובומייסקי ומשה סמילנסקי) הציעו בפני הנהלת הסוכנות היברות יהודית-ערבית במטרה להשיג הסכם של הפסקת האלימות בתמורה לצמצום ההגירה היהודית, הרעיון נדחה לחלוטין. החמישה רצו להציע לערבים הסכם ולפיו היהודים יסכימו להגביל את חלקם באוכלוסייה ללא יותר מ-40% מאוכלוסיית הארץ. שרתוק ובן-גוריון מצאו ברעיון נקודת אור אחת, והיא שקיומו של משא ומתן יהודי-ערבי יוכל לעזור להם ביחסיהם עם הבריטים. המתנגדים במפא"י תיארו את הרעיון לקיים משא ומתן מסוג זה במילה: 'בגידה'.¹⁹ השיח על ההתיישבות היהודית ופיתוח הארץ כמנוף לשלום עם האוכלוסייה הערבית נעצר אפוא במקום שבו היברות בין שתי האוכלוסיות הייתה כרוכה בהגבלת ההגירה.

אמנם חברי תנועת העבודה זלזלו בלגיטימיות של הלאומיות הפלסטינית, אך הם לא זלזלו בסכנה שהציב המרד בפני הלאומיות היהודית. כדי להתמודד עם סכנה זו דרשו מוסדות היישוב היהודי מהבריטים, בין השאר גם מעל דפי עיתון 'דבר', לחמש יהודים באורח חוקי על ידי שילובם בכוחות המשטרה הבריטית. שיאו של תהליך זה הגיע כאשר באוגוסט 1936, לאחר סדרה של מעשי רצח של יהודים בידי ערבים, אספת הנבחרים של היישוב דרשה מהממשלה אישור עבור כל יהודי בארץ לשאת נשק.²⁰ מנהיגי היישוב ראו בחימוש היישוב סיוע חשוב בהתמודדותם עם אלימות הערבים. עם זאת דאגתם העיקרית נשארה ה'עלייה', ומכאן נבעה שאיפתם לשמור על שיתוף הפעולה עם השלטונות הבריטים. התפיסה המדינית שהדגישה את שיתוף הפעולה עם הבריטים לא הייתה מקובלת על כול חברי ארגון ההגנה. כבר בראשית המאורעות דיווח שרתוק לחברי הנהלת הסוכנות על קושי

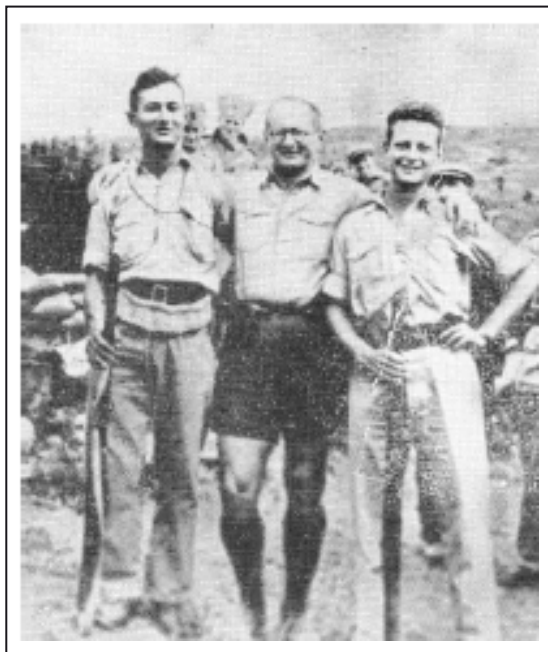
לעכב את חברי ההגנה מנקיטת פעולות עצמאיות.²¹ למרות הניסיונות למנען, פעולות כאלו אכן התרחשו. כך למשל בתגובה לירי על שכונת בית וגן בירושלים באפריל 1936, אנשי ההגנה, בהנהגת יצחק לנדוברג (לימים שדה), יזמו ירי על בתי הכפר עין כרם.²² פעולות מסוג זה היו יזמות מקומיות שלא אושרו בידי מנגנוני הפיקוח הציבורי, אולם ביטאו תחושה רווחת בקרב חברי ההגנה, שדרשו נקמה. בלחץ אנשי ארגון ההגנה ועל רקע התקפות ערביות הולכות וגוברות, ההנהגה הציבורית אף הסכימה באוגוסט 1936 לכמה פעולות יזומות שבהן הותקפו עוברי אורח ערבים. לדעת כמה מאנשי ההגנה, הגישה ה'פסיבית' של ההנהגה רמסה את הכבוד הלאומי והפסיקה להתאים למציאות. גישה זו באה לידי ביטוי בביטאונה של ההגנה, 'במחנה', שם נכתב: "אם יהודי אחד נפגע על ידי ערבי צריכים כמה וכמה ערבים להיפגע על ידינו".²³

הצורך לדכא את המרד, ככל שזה הלך והתמשך, יצר זהות אינטרסים בין הבריטים ליהודים והביא להקמתו של 'חיל הנוטרים'. חיל זה הוקם תחילה לזמן מוגבל לנוכח מקרי האלימות הרבים שהמשטרה הבריטית התקשתה להתמודד אתם. אולם עד סוף המרד כבר היה לכוח יהודי קבוע ובעל משקל בשם 'משטרת היישובים העבריים' (Jewish Settlements Police).

בראשיתו, במאי 1936, היו בו כמה מאות חברים, וביולי 1939 כבר הגיע מניינם לכדי 22 אלף איש.²⁴ נוטרים

אלו אומנו בנשק, וקיבלו אישור לשאת אותו בפומבי ולהשתמש בו בשעת הצורך. המוסדות היהודיים שאפו להגדיל את כוחם ואת סמכותם של הנוטרים ודרשו בעקביות להגדיל את מספרם ואת מספר כלי הנשק שברשותם, ולהרחיב את השתתפותם בפעולות בריטיות יזומות נגד "הכנופיות" ובכלל זה ב'פעולות עונשין' בכפרים ערביים.²⁵

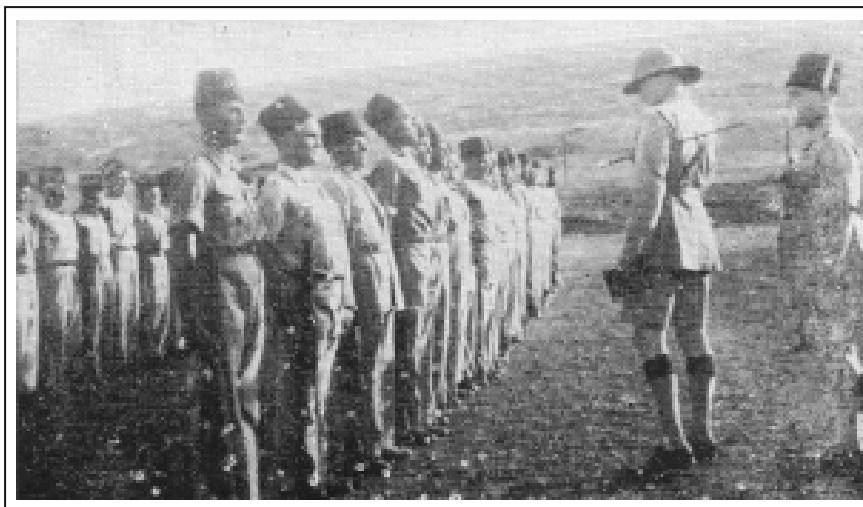
בקיץ 1938 הקימו הבריטים יחידות מיוחדות בחיל הנוטרים שתפקידהן כללן סיוור, מארב ופעולות תגמול

יצחק שדה ולוחמיו הצעירים יגאל אלון ומשה דיין

נגד כפרים ערביים. המטרה של פעולות התגמול הייתה לפגוע באחראים להתקפות על היישובים היהודיים ולהטיל פחד על שאר תושבי הכפר. התקפות אלו לוו בהטלת רימונים אל תוך בתי הכפר, פינוי כפרים מתושביהם ופיצוץ בתים.²⁶ כך למשל לאחר מותם של שני לוחמי ההגנה מהיישוב חניתה התקיפו הנוטרים תחת פיקוד אנגלי את הכפר ג'ורדיה, מפני שחשדו כי אנשי "הכנופיות" יצאו משם. ההתקפה על הכפר כללה ירי על בתי הכפר והטלת רימונים. הפעולה הביאה למותם של כמה מתושבי הכפר ולבריחתם של כל תושביו אל מעבר לגבול לבנון.²⁷ במקרה אחר נכנסו לוחמי ההגנה לכפר ערב זביידאת והרגו שני גברים ואישה בביתם; ובמקרה נוסף נכנסו לוחמי ההגנה לכפר בלד א-שיח' והוציאו להורג חמישה מתושבי הכפר.²⁸

פעולות אלו אפשרו לחברי תנועת העבודה להפעיל את כוחם במסגרות חוקיות. בדרך זו, הפעולות לא סיכנו את המשך ההגירה היהודית וזכו לתמיכת המוסדות הבריטיים. בישיבת הוועד הלאומי ביולי 1938 התגאה משה שרתוק בפני הנוכחים כי פלוגות המורכבות מיהודים יוצאות בכל לילה אל אזורים ערביים לחלוטין, וכמעט תמיד מפילות חללים. הנוכחים ראו בדבריו הצלחה, ושרתוק הדגיש כי הייתה דרישה להקים פלוגות כאלו עוד בעבר.²⁹ באותה ישיבה הדגיש בן-גוריון כי זה שנתיים וחצי גדל כוחו של היישוב, ושכזכות שיתוף הפעולה עם הבריטים אין ההתעצמות באה על חשבון ה'עלייה'.³⁰

חיל הנוטרים תחת פיקוד בריטי

ב. התנועה הרוויזיוניסטית: כבוד לאומי והרג חסר הבחנה

התנועה הרוויזיוניסטית הייתה בעמדת אופוזיציה לשלטונה של תנועת הפועלים במוסדות הציוניים וללא סמכויות רשמיות. משום כך היא לא הייתה יכולה להחליט החלטות פוליטיות שהיה בכוחן להשפיע על ההתרחשויות. יכולתו של מנהיג התנועה, זאב ז'בוטינסקי, להנהיג את תנועתו ולהשפיע על הנעשה בארץ ישראל הייתה מוגבלת במיוחד, מאחר ששהה באותה עת באירופה. עמדה זו הביאה את התנועה הרוויזיוניסטית לנקוט שתי דרכי פעולה: ראשית, פובליציסטיקה ותעמולה נגד המדיניות של הנהגת היישוב במטרה להטות את דעת הקהל נגדה, ושנית, הפעלת כוחה הצבאי ויישום תפיסתה הצבאית. מהאירועים האלימים של אפריל 1936 ועד פירוק ארגון ב' והקמת האצ"ל ב־1937 התאפיין מאבקם האופוזיציוני בעיקר במאמרי דעה בעיתון 'הירדן' ובהפצת כרוזי תעמולה, ורק במעט פעילות אלימה. מנובמבר 1937 גדלה במידה ניכרת פעילותם האלימה, והחלה לתפוס מקום מרכזי בקביעת סדר היום של היישוב.

מאמרי הדעה הראשונים שהתפרסמו בעיתון 'הירדן' לאחר הטבת ביפו באפריל 1936 היו מלאי זעם. הם ביטאו את העמדה כי רק תנועה לאומית תבוסתנית יכולה לוותר על מאבק אלימים לאחר שחבריה נטבחו, ללא הגנה וללא מאבק. ימים ספורים לאחר הטבת, ז'בוטינסקי, שהטיף שנים רבות ל'הדר' ולזקיפות קומה של הנוער היהודי, הביע תסכול על הסתפקות היישוב בקו הגנתי ועל תלותו במשטרה הבריטית – אף שגם הוא תלה בה תקוות קודם לכן, והללו נכזבו לדידו.³¹ עצם העובדה שהיהודים נראו כמי שקיומם ועצמאותם הפוליטית תלויים בכוחם של הבריטים נראתה כעת לז'בוטינסקי פחיתות כבוד לאומי ו"פגיעה פסיכולוגית" בתודעה הלאומית של הנוער.³²

חשיבותו של הכבוד הלאומי הייתה מעיקרי תורתו גם של אב"א אחימאיר, הוגה דעות חשוב בתנועה הרוויזיוניסטית. בתור אינטלקטואל עסק אחימאיר בחקר תנועות לאומיות, וטען שמאבק אלימים הוא חלק חשוב מהיווצרותה ומצמיחתה של אומה.³³ במאמריו דרש אחימאיר מהיישוב להעלות על נס את "ההקרבה העצמית" ואת העמידה על "כבוד עמנו", ותבע לחדול מההסתמכות על השוטרים הבריטים. במאמר בעיתון 'הירדן' ביולי 1936 הסביר לקוראיו כי תנועות לאומיות אינן משיגות את שחרורן הלאומי אלא בכוח, ולכן כל עוד היהודים נשענים על כוחה של בריטניה – לא יוכלו לקדם את שאיפותיהם הלאומיות.³⁴

כמו אחימאיר, טען גם ז'בוטינסקי כי כל עוד היהודים לא יפגינו את כבודם הלאומי ואת כוחם הצבאי, הם יגרמו לערבים להאמין כי היישוב היהודי הוא צד חלש שבנקל ניתן להמשיך ולפגוע בו. במאמר בעיתון 'הירדן' כתב: "הערבים מתהלכים מרוצים. הנה דחקנו את היהודי לקרן זוית; חכו נא מעט ונגרשם עד חוף הים ועוד הלאה מזה".³⁵ השליטה בארץ,

טען ז'בוטינסקי, מחייבת מאבק אלים, ומי שמתרפס בעת מאבק כזה עתיד להפסיד בו. במאמר אחר כתב:

אב"א אחימאיר,
אינטלקטואל ותומך התנועה הרוויזיוניסטית

הישוב כולו כלוא כמו בבית סוהר, בכמה הקילומטרים המרובעים של חצרו שלו. אסור לו ליהודי להעזי ולצאת מתל אביב ליפו, או להעיר העתיקה בירושלים, או בכבישי הארץ כמעט בכל המדינה. הערבים מתהלכים ונוסעים כאוות נפשם: אף בתל אביב (כפי שאני קורא במכתבים ובעיתונים) הם מטיילים בשקט בראש כל חוצות. הם הבעלים בכל מקום ומקום. היהודי נאלץ לשבת בד' אמותיו ואסור לו לשרבב את חטמו מעבר לגדר שלו.³⁶

הרעיון כי שחרור לאומי ניתן להגשמה רק באמצעים כוחניים לא התגבש רק מתוך התבוננות בתנועות לאומיות אחרות. דימוי היהודי הנאלץ להתחבא מפני הבעלים 'האמתיים' של הארץ התקשר עבור קוראי 'הירדן' היישר לעולם הדימויים של הגלות: את תפקידו של 'הפריץ' מילא כעת הערבי. כך למשל כינה ז'בוטינסקי את אותם יהודים שאינם מוכנים להשתמש בכוח בתואר "עכבר מבוהל בגטו".³⁷ וכך, למשל, כתב: "בית לאומי? זהו מרתף לאומי. חור, בו נחבאים גיבורי ישראל בשעת פורענות באומה".³⁸ גם בנימין לובוצקי (אליאב), מבכירי התנועה הרוויזיוניסטית, ראה זאת כך: "נתגלה, שגם ארץ ישראל היא גלות! ומכאן התמיהה הנדהמת: הכיצד? הזוהי ארץ ישראל? והיכן הגבורה, היכן ההבטחות שניתנו לנו במשך שנים על שנים, שבארץ ישראל 'לא ייתכן' כדבר הזה?"³⁹

למוטיב דחיית הגלות בתפיסות לאומיות רוויזיוניסטיות אלו התווספה דמותו הפראית של הערבי. פרופ' יוסף קלוזנר, מהאינטלקטואלים הבולטים של מחנה הימין, מתח ביקורת במאמר בעיתון 'הירדן' על הניסיון לכבוש את הארץ בלא שימוש בכוח כנגד הערבים. ואת הערבים תיאר כך: "מועטי תרבות – בני אדם פרימיטיביים, שדמם חם ודמיונם עז ותשפוכת דמים משחק היא להם".⁴⁰ ז'בוטינסקי, שלרוב נמנע מדימויים סטריאוטיפיים של ערבים, התבטא בצורה דומה, ובמאמרו השבועי כינה את המורדים הערבים "כוחות פרא", ובמאמר אחר: "אלפי פרחים ערבים, חורנים, ובכלל חוליגנים מכל המינים מצוידים בסכינים, מקלות ואבנים".⁴¹

אף על פי שז'בוטינסקי תמך בעקרון המאבק האלים וכתב לתומכיו ש"ההבלגה היא מרה ומסוכנת", בתחילה היו תכניותיו המעשיות קרובות יותר לתכניות הנהגת היישוב. משום

כך, בראשית המאורעות הוא הזהיר את חברי תנועתו מפני נקיטת פעולות אלימות, וביקש מהם לנהוג ב"אורך רוח".⁴² בשלבים הראשונים של המרד חשב ז'בוטינסקי כי מאבק אלים יערים קשיים על מאמציו הדיפלומטיים לפעול עם הבריטים להקמת גדוד עברי במסגרת הצבא הבריטי. לכן הבהיר לקוראיו כי למרות התנגדותו העקרונית להבלגה, למען תקוותו להקמת גדוד עברי בסיוע בריטי כדאי ליישוב לסבול מצב זה.⁴³ ז'בוטינסקי, שפעל למען ייסוד גדוד עברי מתקופת מלחמת העולם הראשונה, המשיך לטעון שני עשורים לאחר מכן כי זאת הדרך היחידה לפתור את האלימות הערבית כלפי היהודים. הוא גרס כי חיילי הגדוד ייטיבו להגן על היישוב היהודי מהמשטרה הבריטית, שבה שירתו גם ערבים, ואשר שיקוליה לא התאימו לאינטרס היהודי. זאת ועוד, גדוד עברי יוכיח לבריטים ולאומות העולם כי היהודים הם כוח עצמאי ובלתי מבוטל באזור.⁴⁴

בקרב רבים מחברי ארגון ב' שררה אי-שביעות רצון מחוסר המעש ואף הושמעו טענות בקרב החברים כי בפועל אין הבדל בינם ובין חברי ההגנה.⁴⁵ ההתמרמרות על מיעוט הפעולות הביאה חברים בארגון, בעיקר הרוויזיוניסטים ביניהם, ליוזם פעולות עצמאיות, שלרוב לא אושרו על ידי מפקדיהם. כך בעקבות כמה מקרי רצח של יהודים במרץ 1937 יזמו מספר חברי ארגון ב' על דעת עצמם השלכת פצצה אל עבר בית קפה ערבי בכפר יאזור באזור יפו. למרות היותן פעולות עצמאיות, הן זכו לתמיכה רעיונית מצד חברי התנועה. כך למשל כתב יהושע השל יבין, חבר התנועה הרוויזיוניסטית ופובליציסט, על הפעולה ביאזור: "כל היישוב נשם לרווחה. על הבלגה התחילו לדבר ... אנשי הועד הערבי העליון. הציבור היהודי מקצה הארץ ועד קצה זקף קומתו – הודות למקרה קל הערך הזה".⁴⁶ באפריל 1937 התפלג ארגון ב', וחבריו הלא רוויזיוניסטים התאחדו עם ארגון ההגנה. הארגון, שהחל להיקרא כעת 'אצ"ל' ('ארגון צבאי לאומי'), עבר לשליטה רוויזיוניסטית מלאה. ב-14 בנובמבר 1937 ערך הארגון את הפעולה המתוכננת והמתואמת הראשונה שלו, ובה התנקשו חברי האצ"ל בשמונה ערבים מזדמנים ברחובות ירושלים.⁴⁷

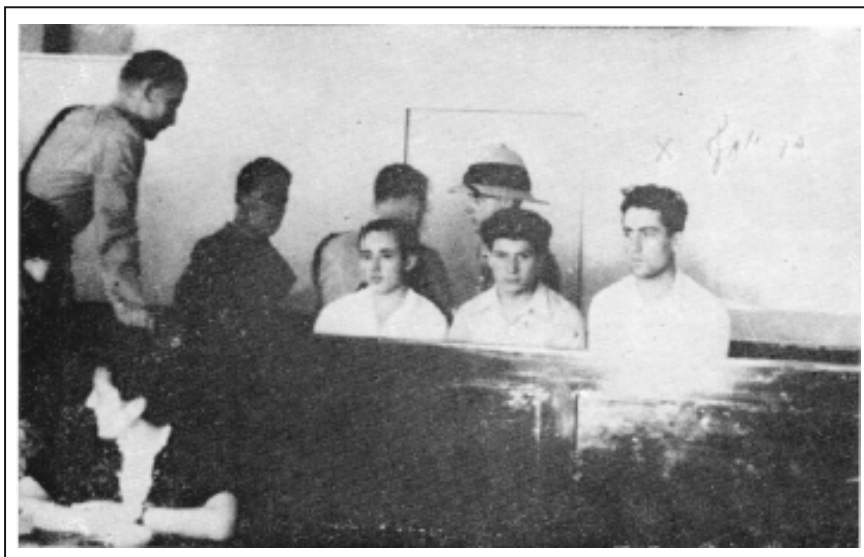
מפקד אזור ירושלים באצ"ל היה דוד רוזיאל, שהיה חבר בתנועה הרוויזיוניסטית ובארגון ב' מהקמתו והיה גם למפקד האצ"ל בשנת 1938. רוזיאל האמין בעקרונות הרוויזיוניסטיים של מאבק אלים כדרך להשגת היעדים הלאומיים ובשמירה על הכבוד הלאומי. עקרונות אלו התבטאו בתפיסתו הצבאית, שחייבה מלחמת מנע על ידי פגיעה בעורף הערבי, לוחמים וחפים מפשע כאחד. במאמר שכתב רוזיאל בעקבות הפעולה ב-14 בנובמבר, אשר כונתה ביישוב 'יום ראשון השחור', הוא הסביר:

מי שראה את פרצופי הערבים ב'יום ראשון השחור' ובימים שלאחריו יכול לתאר לעצמו איזה פחד נפל עליהם. כל הגבורה המחוצפת שלהם, אשר במשך שנה וחצי דקרה את העיניים – נעלמה פתאום בבת אחת [...] מי שאינו רוצה להיות מנוצח [...]]

צריך להסתער על אויבו ולשבור את כוחו ואת רצונו. לפני שזה יספיק לתקוף אותו הוא צריך לשלול מאויבו את האפשרות לתקוף.⁴⁸

ב־21 באפריל 1938, פתחו באש שלושה חברי בית"ר בראש פינה על אוטובוס ערבי על דעת עצמם וללא תיאום עם מפקדי האצ"ל. השלושה נתפסו על ידי המשטרה הבריטית ואחד מהם, שלמה בן יוסף, הוצא להורג בתלייה חודשיים לאחר מכן. עיתון 'הירדן' הדגיש בכותרתו הראשית מיום 30 ביוני 1938 כי בן יוסף חרת על דופן תאו את המילים: "למות או לכבוש את ההר", מתוך המנון בית"ר שחיבר ז'בוטינסקי.⁴⁹ הרוויזיוניסטים הציגו את בן יוסף כסמל של "הקרבה וגבורה", מודל של התנהגות למופת עבור שאר חברי התנועה.⁵⁰ בעקבות התמשכות מעשי הטרור כנגד יהודים ותליית בן יוסף, החריף האצ"ל את אלימות פעולותיו. ב־6 ביולי 1938, כשבוע לאחר התלייה, הרגה פצצה שהאצ"ל הטמין בשוק בחיפה עשרים ואחד ערבים. ב־15 ביולי הרגה פצצה שהוטמנה בעיר העתיקה בירושלים עשרה ערבים. ב־25 ביולי פצצה נוספת בשוק בחיפה הרגה כחמישים ערבים, וב־26 באוגוסט הרגה פצצה ביפו עשרים וארבעה ערבים.⁵¹

פעולות אלו לא היו חדשות מבחינת המטרות שהאלימות הופנתה נגדן, אולם עוצמתן הוכפלה. ז'בוטינסקי לא נמנע מלתמוך בפעולות הארגון, אף שברוב המקרים לא יום אותן ושליטתו בנעשה הייתה מוגבלת. במאמריו הפנה את קוראיו לקרבות במלחמת העולם הראשונה שבהם נספו חפים מפשע רבים, כדי לומר שמחיר זה אינו חורג ממהלכי המלחמה

משפטם של שלושת חברי בית"ר שפתחו באש על אוטובוס ערבי.
מימין שלמה בן יוסף שהוצא להורג זמן קצר לאחר מכן

הלגיטימיים, וקבע: "אם אינך רוצה לנגוע בחף מפשע – גווע. ואם אינך רוצה לגווע – ירה ואל תפטפט".⁵²

כך, ככל שנמשך המרד הערבי, עברה התנועה הרוויזיוניסטית מפעולות שהיו הסברתיות בעיקרן לפעולות שהיו אלימות במיוחד. לא הייתה סתירה בין שני אפיקי הפעולה, שכן מאבק אלים ושמירה על הכבוד הלאומי היו מאבני היסוד של התנועה הרוויזיוניסטית. הפעולות האלימות שננקטו במידה מועטה בלבד בראשית המאורעות, מתוך תקווה להקמת גדוד עברי, הפכו לדוקטרינה הראשית לקראת סופם.

ג. "ההתרפסות" של תנועת העבודה ו"הבריונים" הרוויזיוניסטים

מנהיגי מפא"י הביעו חשש רב מפעולות נגד ערבים שלא תואמו אתם, ובעיקר מפעולות שנפגעו בהן חפים מפשע רבים. פעולות אלו נראו כמסכנות את היחסים הטובים עם הבריטים שאפשרו את המשך ה'עלייה' וצבירת הכוח, וגם הישגים אזרחיים אחרים כמו פתיחת נמל תל אביב והעברת משרדי ממשלה בריטיים לתל אביב. לפיכך, הקו הברור שמנהיגי תנועת העבודה סימנו בינם ובין מתנגדיהם היה שיתוף הפעולה עם בריטניה. בעיניהם, הפעלת כוח לגיטימית נעשתה תוך כדי שיתוף פעולה מרבי עם הבריטים, ולכן הפעולות המחתרניות של האצ"ל נתפסו כבלתי אחראיות. ולא זו בלבד שפעולות אלו לא תואמו אתם או עם הבריטים, אלא שבהיותן פעולות ראויה נגד 'סתם ערבים' הן גם העלו שאלות בדבר דמותו המוסרית של היישוב. החשש שהביעו ראשי מפא"י מפעולות האצ"ל היה גדול. בן-גוריון טען כי האצ"ל "יחריב את הציונות ואת הישוב", מכיוון שדרכו תביא לנתק מהבריטים וכפועל יוצא מכך להפסקת ה'עלייה'.⁵³

למרות ביטחונם בדרכם המדינית, מנהיגי היישוב דאגו גם למידת הפופולריות של גישתם בקרב הציבור היהודי. חשש מיוחד ניכר לאחר מעשי טרור ראוותניים של האצ"ל אשר היו עלולים בעיניהם למשוך את דעת הקהל אל עבר הרוויזיוניסטים. חששם היה טמון בכך שהאצ"ל היה יכול להתגאות במעשים כגון 'יום ראשון השחור', ואילו הם נאלצו להסתפק בעיקר בהסברים. הצורך לשותף פעולה עם הבריטים, בנושא ה'עלייה' ובנושא צבירת הכוח, נראה זוהר פחות ופטריוטי פחות ממבצעים מחתרתיים נגד ערבים. בישיבת הוועד הלאומי ביולי 1938 בעקבות סדרת מעשי טרור של האצ"ל סיפר יוסף ברץ, חבר מרכז מפא"י, כי בדרכו לישיבה ראה ילדים בירושלים שמנו בשמחה את מספר הערבים שנהרגו על ידי האצ"ל. יוסף שפרינצק, מבכירי מפא"י, הוסיף כי יותר משמסוכנים מעשי התגובה האלימים עצמם מסוכנת "חיבת התגובה", וקרא "להכריז מלחמה על חיבת התגובה". בן-גוריון סיכם את הישיבה והכריז כי הסכנה הניצבת לפתחם היא "הסימפטיה לרוצחים", ואת

האצ"ל כינה "כנופיה יהודית".⁵⁴ כתבות רבות בעיתון 'דבר' אף נמנעו מלנקוב בשמם של התנועה הרוויזיוניסטית ושל האצ"ל וכינו את כולם בתואר "בריונים",⁵⁵ כינוי שבדרך כלל ניתן בעיתון זה למפלגות האנטישמיות והפשיסטיות באירופה.

חברי התנועה הרוויזיוניסטית מצדם האשימו את מפא"י בכך שנאמנותה העיקרית היא לבריטים ולא לאינטרסים של היישוב היהודי. רבים מהדוברים הרוויזיוניסטים טענו שעיקר מעייניהם של מנהיגי מפא"י נתונים לריצוי האדון הקולוניאלי ולא להגנה על חיי יהודים. אריה אלטמן, מראשי התנועה הרוויזיוניסטית, כינה התנהגות זו "התרפסות של כלב הרוצה להוכיח לאדוניו את נאמנותו".⁵⁶ ז'בוטינסקי אף כתב כי 'התחזקות כוחו של היישוב' שמפא"י מתגאה בה אינה אלא קבלת אישור מקצין אנגלי ללוות אותו בפעילותו. לפי ז'בוטינסקי, הלוחם היהודי מטעם מפא"י "אינו עושה שום דבר בניגוד לרצונו של אדונו".⁵⁷

הרוויזיוניסטים טענו כי כעת ראשי היישוב מבינים שרווחת אהדה רבה למעשי התגמול של האצ"ל, ואהדה זו קיימת אף בקרב ראשי המוסדות הלאומיים של היישוב. בתזכיר של האצ"ל לוועד הלאומי ביולי 1938 הועלתה תלונה כי חברים בוועד הלאומי ווקפים לזכות ארגון ההגנה פעולות שבוצעו על ידי האצ"ל. התזכיר ביקש מחברי הוועד הלאומי להפסיק לגנות את מעשי האצ"ל מן הצד האחד, ולא להתפאר במעשים לא להם מן הצד האחר.⁵⁸ ז'בוטינסקי טען כי אינו מאמין עוד לגינוי מעשי האצ"ל מצד ראשי היישוב. "צלצולו של 'הפוי' שלהם אינו מעורר אמון", כתב, והוסיף שניתן לראות כי אינם מתנגדים לכך באמת אלא משלמים מס שפתיים לבריטים.⁵⁹

ד. סיכום: לאומיות יהודית וכוח

תנועת העבודה והתנועה הרוויזיוניסטית גילמו שתי תפיסות שונות של לאומיות יהודית באופן כללי ובנושא הכוח בפרט. כפי שהראיתי, תפיסות שונות בשאלת הכוח הביאו את שתי התנועות להאשמות קשות ביותר זו נגד זו. ואולם ניתן לראות כי היה גם לא מעט מן המשותף ביניהן בנוגע לחשיבה על הפעלת כוח. הדמיון ניכר משתי בחינות: הבחינה המעשית, כלומר הטקטיקה שנקטו לקידום השקפת עולמן, והבחינה המבנית, כלומר תפיסות העולם העמוקות שלהן. מן הבחינה המעשית, שתי התנועות חתרו להגביר את החימוש של היישוב ולשפר את יכולותיו הצבאיות בזמן המרד, ושתי התנועות חתרו לשיתוף פעולה עם הבריטים על מנת להשיג זאת. שתי התנועות תמכו בהתקפות יזומות על ערבים שכללו עונשים קולקטיביים ופגיעה בחפים מפשע, על מנת להרתיע את הערבים מלתקוף יהודים. בשתי המחותרות היו פעילים שיזמו פעולות נקם כנגד חפים מפשע על דעת עצמם, ובשתי התנועות היו מי שתמכו בפעולות נקם אלו. אך בנקודה זו היה פער בין

התנועות, שכן ההסכמה להרג חפים מפשע רווחה בתנועה הרוויזיוניסטית יותר מבתנועת העבודה, אם כי הרג חפים מפשע התבצע הן על ידי האצ"ל והן על ידי ההגנה. על כן ההבדל העיקרי בין התנועות היה שמנהיגי תנועת העבודה ובן-גוריון בראשם ראו בהפעלת כוח כלי משני לעומת ההגירה היהודית, ואילו חברי התנועה הרוויזיוניסטית וז'בוטינסקי בראשם ראו בכוח כלי מרכזי וקריטי בתקופה שנבחנה כאן.

מן הבחינה המבנית, שתי התנועות היו חלק מהמחנה הלאומי היהודי, ועל אף אי אלו חילוקי דעות הן חלקו חזון לאומי משותף. נוכח הסכנה לחזון לאומי זה שהציב לפתחם המרד הערבי, שתי התנועות שאפו להגביר את כוחם של היהודים, ושתי התנועות היו מוכנות להגיב בתוקפנות כנגד סכנה זו. אף אחת מהן לא הייתה מוכנה להזדהות עם התנועה הלאומית הפלסטינית או אף להכיר בה כשוות ערך לזו היהודית, ובוודאי לא כעדיפה ממנה. הכרה כזו הייתה מחייבת ויתור בתחומים לאומיים שלא הייתה עליהם מחלוקת במחנה הציוני כגון הגירת יהודים, התיישבות יהודית וצבירת כוח יהודי. אף ששתי התנועות הציגו זו את דרכה של זו ככגידי באומה, ההתבוננות ההשוואתית שהוצעה במאמר זה מלמדת שהדמיון בין שתי התנועות היה רב מן ההבדל. הערבים ולאומיותם סיכנו במידה דומה את שתי התנועות. הן בן-גוריון והן ז'בוטינסקי הבינו כי הצלחתם של הערבים במרד תמיט אסון על המחנה הציוני על כל זרמיו. מתוך נקודת מבט משותפת זאת חתרו שתי התנועות לגדוע את המרד הערבי בכל הכלים שעמדו לרשותן.

מראי מקום

- 1 ניב (1965א), עמ' 273; מוריס (2004), עמ' 128.
- 2 דברי דוד בן-גוריון, פרוטוקול ישיבת הנהלת הסוכנות, 19.5.1936, הארכיון הציוני המרכזי (להלן: אצ"מ) S100\19b.
- 3 פורת (1978), עמ' 172–175.
- 4 פורת (1978), עמ' 172, 199.
- 5 דברי דוד בן-גוריון, פרוטוקול ישיבת הנהלת הסוכנות, 15.5.36, אצ"מ S100/19b.
- 6 דברי יצחק בן צבי, פרוטוקול סטנוגרפי של אסיפת הנבחרים, 17.8.36. אצ"מ J1\7212.
- 7 שפירא (1993), עמ' 320.
- 8 שפירא (1993).
- 9 'לכל חברי ההסתדרות!' דבר, 20.4.1936. [בכתבה זו, ובכמה מן הכתבות שיצוטטו להלן, לא צוין שם הכותב.]
- 10 'עוד קבר אחים בבית הקברות בתל אביב', דבר, 20.4.1936.
- 11 שפירא (1993), עמ' 174.
- 12 שפירא (1993), עמ' 312–313; 'דבר היום', דבר, 22.4.1936; 'דבר היום', דבר, 23.4.1936.
- 13 ברל כצנלסון, 'אל מול פני המערכה', חבס (תרצ"ז), עמ' 349.
- 14 'נאום ד"ר ת. וייצמן', דבר, 23.4.1936.
- 15 ברל כצנלסון, 'אל מול פני המערכה', חבס (תרצ"ז), עמ' 347.
- 16 דוד בן-גוריון, 'לקח המאורעות', חבס (תרצ"ז), עמ' 363.
- 17 ד' בן צבי, 'על רשימה אחת', דבר, 23.7.1936.
- 18 'אל הישוב העברי בארץ', בתוך: חבס (תרצ"ז), עמ' 49.
- 19 חזן (2009), עמ' 237–239.
- 20 'דבר הישוב העברי על המצב בארץ: גלוי הדעת של אספת הנבחרים', דבר, 19.8.1936.
- 21 דברי משה שרתוק, פרוטוקול ישיבת הנהלת הסוכנות. 22.4.1936. אצ"מ, S100\18b.
- 22 סלוצקי (1963), עמ' 692.
- 23 במחנה, 11, 30.10.1936, חבס (תרצ"ז), עמ' 84.
- 24 סלוצקי (1963), עמ' 893–897.
- 25 דברי משה שרתוק, פרוטוקול ישיבת הוועד הלאומי, 16.11.1937. אצ"מ J1\7237; פרוטוקול אספת הוועד הלאומי, 10.7.1938, שפירא (1981), עמ' 371–381.
- 26 סלוצקי (1963), עמ' 954.
- 27 סלוצקי (1963), עמ' 919–920.
- 28 סלוצקי (1963), עמ' 831, 849; מוריס (2004), עמ' 146–147.
- 29 דברי משה שרתוק באספת הוועד הלאומי, 10.7.1938, שפירא (1981), עמ' 381.
- 30 דברי שרתוק באספת הוועד הלאומי, 10.7.1938, שפירא (1981), עמ' 381.
- 31 זאב ז'בוטינסקי, 'שאלות אחדות ללא תשובה', הירדן, 5.5.1936.
- 32 זאב ז'בוטינסקי 'הבלגת הישוב עד מתי?', הירדן, 12.7.1936; הנ"ל, 'השבועות האחרונים', הירדן, 5.6.1936.
- 33 קפלן (2005), עמ' 18.
- 34 אב"א אחימאיר, 'גבורים ולא קדושים!', הירדן, 12.7.1936.
- 35 זאב ז'בוטינסקי, 'מתוך צרור מכתבים', הירדן, 15.5.1936.
- 36 זאב ז'בוטינסקי, 'השבועות האחרונים', הירדן, 5.6.1936.
- 37 'הנוסח המלא של נאום ז'בוטינסקי', המשקיף, 12.7.1938.
- 38 זאב ז'בוטינסקי, 'השבועות האחרונים', הירדן, 5.6.1936.
- 39 בנימין לובוצקי (אליאב), 'ממלכת כהנים וגוי קדוש', 27.7.1936, בתוך שביט (1983), עמ' 75–79.
- 40 יוסף קלוזנר, 'על ההבלגה', הירדן, 21.8.1936.
- 41 זאב ז'בוטינסקי, 'שימו קץ', הירדן, 1.5.1936; הנ"ל, 'מתוך צרור מכתבים', הירדן, 15.5.1936.
- 42 ניב (1965א), עמ' 270.
- 43 זאב ז'בוטינסקי, 'הבלגת הישוב עד מתי?', הירדן, 12.7.1936, בתוך שביט (1983), עמ' 73–71.
- 44 זאב ז'בוטינסקי, 'השבועות האחרונים', הירדן, 5.6.1936; 'מברק ז'בוטינסקי ל"הירדן"', 19.5.1936, מכון ז'בוטינסקי א 1 – 2\261; סלוצקי (1963), עמ' 836.
- 45 סלוצקי (1963), עמ' 272–276.
- 46 סלוצקי (1963), עמ' 276; שביט (1983), עמ' 17; ייבין (תרצ"ז), עמ' 3.
- 47 ניב (1965ב), עמ' 21–38.
- 48 ניב (1965ב), עמ' 41–42; שביט (1983), עמ' 99–100.
- 49 'למות או לכבוש את ההר', הירדן, 30.6.1938.
- 50 חזית השחרור, דו-שבועון, א, 21.3.1939. מכון ז'בוטינסקי 4 – 10/14.

קדוש', הירדן, 31.7.1936; אריה אלטמן, 'המחר הוא שלנו', הירדן, 19.11.1937.	51	ניב (1965ב), עמ' 78–79.
זאב ז'בוטינסקי, 'אמן!', שביט (1983), עמ' 137–135; ראו גם: ניב (1965), [כרך ב] עמ' 77.	52	
זאב ז'בוטינסקי, 'שלוש חזיתות', המזרח, 25.9.1938.	53	שפירא (1981), עמ' 417–421.
תזכיר הישיבה הסגורה של הוועד הלאומי, 10.7.1938, שביט (1983), עמ' 107–109.	54	שפירא (1981), עמ' 390–391, 397–399, 423–417.
זאב ז'בוטינסקי, 'אמן!', שביט (1983), עמ' 137–134.	55	שפירא (1981), עמ' 390–391, 397–399, 423–417.
	56	בנימין לובוצקי (אליאב), 'ממלכת כוהנים וגוי

מקורות

- חבס, ברכה (עורכת) (תרצ"ז), ספר מאורעות תרצ"ו (תל אביב).
 חזן, מאיר (2009), מתינות: הגישה המתונה בהפעול הצעיר ובמפא"י 1905–1945 (תל אביב).
 ייבין, יהושע השל (תרצ"ז), פשע הדמים של הסוכנות: הפקרת הישוב (מהבלגה לקאנטוניות) (ירושלים).
 מוריס, בני (2004), קורבנות: תולדות הסכסוך הציוני-הערבי 1881–2001 (תל אביב).
 ניב, דוד (1965א), מערכות הארגון הצבאי הלאומי, א: ההגנה הלאומית 1931–1937 (תל אביב).
 _____ (1965ב), מערכות הארגון הצבאי הלאומי, ב: מהגנה להתקפה 1937–1939 (תל אביב).
 סלוצקי, יהודה (1963), ספר תולדות ההגנה, ב, ב: מהגנה למאבק (תל אביב).
 פורת, יהושע (1978), ממהומות למרידה: התנועה הלאומית הערבית הפלסטינית 1939–1929 (תל אביב).
 שביט, יעקב (עורך) (1983), הבלגה או תגובה: היכוח ביישוב היהודי תרצ"ו–תרצ"ט (1936–1939) (רמת גן).
 שפירא, אניטה (1981), 'בין הבלגה לטרור: הכינוס הישועי ביולי 1938', הציונות: מאסף לתולדות התנועה הציונית והישוב היהודי בארץ ישראל (תל אביב).
 _____ (1993), חרב היונה: הציונות והכוח 1881–1948 (תל אביב).
 Kaplan, Eran (2005), *The Jewish Radical Right: Revisionist Zionism and its Ideological Legacy* (Madison, WI).